

Azərbaycan milli dövlət müstəqilliyinin bərpasına keçid dövrü

Sevda SÜLEYMANOVA,
tarix elmləri doktoru

Açar sözlər: müstəqillik, Azərbaycan Respublikası, dünyanın yeni düzəni.

Ключевые слова: независимость, Азербайджанская Республика, новый мировой порядок.

Key words: independence, Azerbaijan Republic, new world order.

Dünya sosializm sisteminin, eləcə də SSRİ-nin süqutu dünyanın siyasi və iqtisadi strukturunun dəyişməsinə səbəb oldu, dünyanın yeni düzümü və qloballaşma baş verdi. Yeni yaranmış müstəqil dövlətlər dünya siyasətində mühüm rol oynamağa başladılar. Təcrübə göstərir ki, beynəlxalq münasibətlərin və dünya siyasətinin müasir strukturu və faktorları elə bir vəziyyətə gəlib ki, tək-cə dövlətlərə-rası rəsmi münasibətləri, xarici siyasət idarələrinin fəaliyyətini öyrənməklə müasir dünya siyasətini, beynəlxalq münasibətləri qavramaq mümkün deyil (6, s.131).

Yeni dünya nizamı adlı beynəlxalq münasibətlər sistemində türk dünyasının, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının da öz yeri və çəkisi var. Doğrudur, onların adı nə fəvqəldövlətlər (ABŞ), nə də böyük dövlətlər (İngiltərə, Fransa, Almaniya və Yaponiya) sırasında çəkilir. Yalnız ən böyük və güclü türk dövləti olan Türkiyə regional dövlətlərə (Çin, İran, Rusiya, Pakistan, Misir və d.) aid edilir. Halbuki türk dünyası 11 mln.kvadrat km. ərazi və 250 mln. nəfər əhaliyə malikdir.

Həm də dünyanın enerji resurslarına ehtiyacı olduğu bir dövrdə Azərbaycan, Türkmənistan və Qazaxıstan zəngin neft və qaz yataqlarına malikdir.

18 oktyabr 1991-ci ildə öz dövlət müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan Respublikasını ilk tanıyan da məhz Türkiyə Cümhuriyyəti, Pakistan və Rumıniya oldu. Bu gün isə Azərbaycan dünyanın 100-dən çox dövləti tərəfindən tanınır və 60-dan çox xarici ölkə ilə diplomatik münasibətlər yaradaraq beynəlxalq fəaliyyətin mühüm mərkəzlərindən birinə çevrilmişdir. Erməni işğalı altında olan Azərbaycan torpaqları azad edilənə qədər Ermənistanla sərhədlərini bağlayıb ona iqtisadi blokada elan edən yeganə dövlət isə qardaş Türkiyədir. O, ərazi bütövlüyümüzü tanıyaraq Dağlıq Qarabağ məsələsində Azərbaycanın mövqeyini dəstəkləyir.

Azərbaycan dövlət müstəqilliyinin bərpası dövrünə çox böyük çətinliklərlə qə-dəm qoydu. Müstəqil dövlət quruculuğu bir tərəfdən daxildə hakimiyyət uğrunda mübarizə, digər tərəfdən isə erməni işğal-ları şəraitində gedirdi. Azərbaycan Res-

publikası 14 beynəlxalq təşkilata, o cümlədən BMT, İslam Konfransı Təşkilatı və s. üzv olsa da, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli üçün dünya dövlətlərinin lazımı dəstəyini qazana bilmədi (2, s.314).

Erməni silahlı dəstələri 1991-ci ilin sentyabrından başlayaraq Yuxarı Qarabağda yerləşən sovet ordusu hissələrinin şəxsi heyəti və döyüş texnikasının köməyi ilə azərbaycanlıları öz torpaqlarından qovaraq kəndləri yandırır viran qoymağa başladılar. 1992-ci ilin fevral ayında isə cinayətkar erməni hərbi hissələri 366-cı motoatıcı alayının dəstəyi ilə Azərbaycan xalqına qarşı Xocalı soyqırımını həyata keçirdi: 613 nəfər öldürüldü, 1000 nəfər yaralandı, 1275 nəfər əsir alındı (2, s.32). Xocalı faciəsi respublikada siyasi gərginliyi artırdı və prezident A.Mütəllibov istefa verməyə məcbur oldu. Yeni prezident seçkiləri zamanı hakimiyyətə gələn Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin lideri Ə.Elçibəy nə ölkə daxilində sabitliyi bərpa edə bildi, nə də erməni işğallarının qarşısını ala bildi. Respublikanı həm parçalanmaq, həm də vətəndaş müharibəsi təhlükəsi gözləyirdi. Onun qarşısını almaq iqtidarında olmayan Xalq Cəbhəsi hökuməti tanımış dövlət və siyasi xadim, böyük təcrübəyə malik fenomen insan Heydər Əliyevdən kömək istədi. Beləliklə, 1993-cü ilin iyun ayında Azərbaycan rəhbərliyinə qayıdan ümummilli lider dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanması və möhkəmləndirilməsi sahəsində xalqına

əvəzolunmaz xidmət göstərmiş oldu. Milli Məclis 1997-ci ildə 15 iyunu "Milli Qurtuluş Günü" elan etdi (3, s.81).

1993-cü ilin yayı və payızında hərbi müxalifətin cinayətkar satqınlığı nəticəsində Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə yəni qəsdlər edildi. İyulun 23-də 43 gün düşmənlə qanlı döyüşlər aparmış Ağdam şəhəri işğal olundu (2, s.351).

Avqustun 3-də respublikanın cənub bölgələrində Əlikram Hübətov üzəndirərək "Talış Muğan Respublikası"nın yaradıldığını elan etdi. Yalnız xalqın və dövlətin birliyi sayəsində avqustun 23-də separatçılar məğlub edildilər. Ə.Hübətov qaçdı və "TMR" ləğv olundu.

Xəyanətkar hərbi hissələrin təxribatı nəticəsində avqust ayında Cəbrayıl, Füzuli və Qubadlı rayonları işğal olundu. Mühasirəyə düşmüş Zəngilan rayonu oktyabrın 29-30-da düşmən əlinə keçdi (2, s.352). Respublikanı düşdüyü bu ağır vəziyyətdən çıxara biləcək şəxs məhz Heydər Əliyev idi. 1993-cü il oktyabrın 3-də xalqın səs çoxluğu ilə o, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildi (4, s.778). H.Əliyev prezident kimi Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini qorumaq, demokratiyanı inkişaf etdirmək, ölkənin bazar iqtisadiyyatı yolu ilə tərəqqisinə şərait yaratmaq, erməni təcavüzkarlarına qarşı xalqın ədalətli müharibəsini dinc vasitələrlə başa çatdırmaq, respublikanın ərazi bütövlüyünü bərpa etmək üçün yorulmaq bilmədən çalışdı. Onun müdrik si-

yasəti nəticəsində Surət Hüseynovun, Rövşən və Mahir Cavadov qardaşlarının dövlət çevrilişi cəhdlərinin qarşısı alındı. Milli ordu quruculuğu sahəsində uğurlu addımlar atıldı. 1994-cü il mayın 12-də cəbhədə atəşkəsə nail olundu (5, s.478). Ümummilli lider H.Əliyevin 1994-cü ildə əsasını qoyduğu və uğurla həyata keçirilən neft strategiyası və konsepsiyası qloballaşma dövründə çox mühüm strateji əhəmiyyət daşıyır. 2003-cü ildən indiyə qədər bu strategiyanı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev böyük uğurla davam etdirir.

20 sentyabr 1994-cü ildə Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin dünyanın ən böyük neft şirkətləri ilə imzaladığı neft konsorsiumu “Əsrin müqaviləsi” adı ilə məşhurdur. Amerikanın “Amoko”, “Yunokal”, “Penzoyl”, “Makdermot”, “Exxon” və “Amerada Hess”, Böyük Britaniyanın “British Petroleum” və “Remko”, Norveçin “Statoyl”, Rusiyanın “LUKoyl”, Türkiyənin “Türk Petrolları”, Səudiyyə Ərəbistanının “Delta”, Yaponiyanın “Itoçy” şirkətləri ilə neft müqavilələri imzalandı (3, s.128).

İllik buraxılış gücü 5 mln. ton olan Bakı - Supsa neft kəmərinin istismara verilməsi ilə “Çıraq” yatağından hasil olunan neftin “Azəri Light” adı altında dünya bazarına ixrac edilməsinə başlandı. Bu, Azərbaycan iqtisadiyyatının Qərbə inteqrasiyası yolunda atılan mühüm addım idi. “Xam neftin Azərbaycan Respublikası,

Gürcüstan və Türkiyə Cümhuriyyətinin əraziləri ilə Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəməri vasitəsilə nəql edilməsinə dair” bu üç dövlət arasında 1999-cu il noyabrın 18-də imzalanan saziş daha genişmiqyaslı beynəlxalq əməkdaşlığın həyata keçirilməsi sahəsində əldə olunan ən böyük nailiyyət hesab oluna bilər.

Azərbaycan Xəzər dənizinin nəhəng enerji potensialını ilk mənimsəyən və regionun inkişafında keyfiyyətə yeni iqtisadi model formalaşdıran, Avropa və Asiya arasında siyasi və ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsində, Qafqaz nəqliyyat dəhlizinin inkişafında, TRASEKA, Böyük İpək Yolu və digər nəhəng beynəlxalq layihələrin gerçəkləşməsində mühüm rol oynayan regional bir dövlətə çevrilmişdir.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət strategiyası beynəlxalq münasibətlər sistemində yaranmış dəyişikliklər, qloballaşma meyilləri, dövlətlərin Cənubi Qafqaz regionundakı siyasi və iqtisadi maraqlarının öz milli maraqları ilə uzlaşdırılması kimi praqmatik əsaslar üzərində qurulub.

24 sentyabr 1993-cü ildə MDB-yə daxil olan Azərbaycan Respublikası bu qrupun üzvləri ilə (Ermənistan istisna olmaqla) bərabərhüquqlu çəxtərəfli əməkdaşlığı həyata keçirir. Ancaq Rusiya Federasiyasının MDB üzvlərinə ikili münasibəti GUAM blokunun təşkilinə səbəb oldu. 1997-ci ilin oktyabr ayında Gür-

cüstan, Ukrayna, Azərbaycan və Moldovanın dövlət başçıları öz aralarında əməkdaşlıq haqqında imzaladıqları bu rəsmi protokol strateji əhəmiyyətə malik idi.

Azərbaycan dövləti hərbi inkişafının perspektivləri məsələlərində NATO ilə sıx əməkdaşlığa istiqamət götürdü. Azərbaycanın hərbi hissələri Kosovoda və Əfqanıstanda sülhməramlı qüvvələrin keçirdiyi əməliyyatlarda iştirak etdi (2, s.363). 2002-ci il noyabrın 18-də NATO Parlament Assambleyasının İstanbulda keçirilən iclasında Azərbaycan Respublikası NATO PA-ya assosiativ üzv qəbul olundu. 2001-ci il 11 sentyabr faciəsindən sonra Avratlantika birliyi antiterror koalisiyası yaradan kimi ilk gündən Azərbaycan da ona qoşuldu.

Türkiyə ilə münasibətlər dost və qardaş ölkə kimi ən etibarlı siyasi müttəfiq, bərabər hüquqlu iqtisadi tərəf-müqabili səciyyəsi daşıyır. İran İslam Respublikası ilə də hər iki tərəf üçün faydalı normal siyasi, iqtisadi və mədəni münasibətlər qurulub. Qonşu Gürcüstan Respublikası ilə bütün sahələrdə strateji əməkdaşlıq mövcuddur.

Azərbaycan Qərblə Şərqi qovuşağında bərpa olunan qədim İpək Yolunun

mərkəzində strateji mövqeyə malikdir. Bu cəhətdən Çin Xalq Respublikası və Yaponiya kimi Şərqi dövlətləri ilə siyasi və iqtisadi əməkdaşlıq mühüm əhəmiyyət daşıyır.

2001-ci il yanvarın 25-də Azərbaycan Respublikası Avropa Şurasına tamhüquqlu üzv qəbul olundu. Avropa İttifaqı ilə əməkdaşlıq daha da genişləndirildi. Türkdilli ölkələr arasında əməkdaşlığı inkişaf etdirmək məqsədilə mütəmadi olaraq keçirilən bu dövlət başçıları zirvə toplantılarında da Azərbaycan fəal iştirak edir. Altıncı belə görüş Bakıda 2000-ci ildə və doqquzuncu isə Naxçıvanda 2009-cu ildə keçirildi. Türkdilli ölkələrin iqtisadi və mədəni əlaqələrinin inkişafında bu görüşlərin mühüm rolu vardır.

Müstəqil Azərbaycanın 25 il ərzində keçdiyi tarixi yolun başlanğıcı məhz keçid dövrünün çətinlikləri və onların bacarıqla aradan qaldırılması ilə əlamətdardır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 11 oktyabr 2016-cı il tarixli sərəncamında deyildiyi kimi: “Uğurlu daxili və xarici siyasətimiz sayəsində dövlətçilik ənənələrimiz möhkəmlənmiş, iqtisadiyyatımız inkişaf etmiş, mədəniyyətimiz zənginləşmişdir” (1).

Ədəbiyyat:

1. "Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin iyirmi beşinci ildönümü haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 11 oktyabr 2016. "Azərbaycan" qəzeti, 12 oktyabr 2016.
2. Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə. VII c. (iyun 1941-2002-ci illər). Bakı, 2003, s.314, 324, 351, 352, 363.
3. Azərbaycan Respublikası 1991-2001. Bakı, 2001, s. 81, 128.
4. Qayıdış 1990-1993. Bakı, 1996, s.778.
5. Əliyev H. Müstəqillik yollarında. I-IV cildlər. I c. Bakı, 1997, s. 478.
6. Həsənov Ə. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Dərslük. Bakı, 2005, s. 131.

Sevda Сулейманова

**Азербайджан в переходном периоде восстановления государственной независимости
Резюме**

Статья посвящена очень важной и актуальной проблеме. В статье говорится, что восстановление государственной независимости Азербайджанской Республики происходило в условиях глобализации и нового мирового порядка.

Sevda Suleymanova

**Azerbaijan in the period of the access to the national independence of government
Summery**

The report is devoted to a very important and actual problem. The report tells about the changes which have placed in the independent Azerbaijan Republics in the conditions of the new modern world order. The article considers the facts taking steps in the fields on internal and foreign policies and the system of position of Azerbaijan in international relations.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 30.03.2017
Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 18.05.2017
Çap üçün qəbul olunmuşdur: 30.06.2017